

УДК 330.3(477)

СОЛІДАРИЗМ: ВИКЛИКИ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті йдеться про сучасні конкурентні засади формування і реалізації національних стратегій економічного розвитку, мобілізаційні принципи економічної політики та її основні складові. Автор, посилаючись на узагальнений світовий досвід, намагається довести необхідність зміни парадигми економічного розвитку – з ліберальної на солідарну та переведення проблеми економічної конкуренції з глобальної площини на міжкраїнний рівень.

Ключові слова: солідаризм, національна економічна стратегія розвитку, економічне вирівнювання, соціальна сфера, державна власність, мобілізаційна модель, економічний прорив.

Україна вкотре опинилась у точці біфуркації і тому знову постала перед необхідністю пошуку відповіді на питання про парадигму розвитку. Поступово стає очевидним, що інтеграційні устремління не можуть бути квінтесенцією суспільної стратегії, оскільки не дають відповіді на головне питання – за рахунок якого (а не чийогось) ресурсу будуть формуватись підвалини українського соціального добробуту. Адже за умовами домінуючої індивідуалістської теоретичної доктрини, що покладена в основу сучасної парадигми глобалізації і трансформації суспільств у стосунках між індивідуумами, як і державами, не залишилось місця солідаризму, на який сподіваються і розраховують українські політики, обираючи той чи інший вектор інтеграції. Ринкове господарство базується на війні «всіх проти всіх» – тобто, на конкуренції, а у ній, природно, за визна-

ТАТАРЕНКО Н.О.,
проректор з
наукової роботи
і міжнародних
зв'язків
Дипломатичної
академії України
при МЗС України,
кандидат
економічних наук,
професор

ченням, має бути переможець і, як правило, перемагає сильніший.

Події, що відбуваються сьогодні у всьому світі також актуалізують питання перегляду концептуальних засад глобального розвитку і розробки нової формули міжнародних відносин у контексті динамічної взаємодії глобальної, регіональних та «національних» економік. У відповідь на виклики глобалізації, сучасній економічній науці стали притаманними і нове прочитання класики, і деміфологізація нині домінуючої теоретичної доктрини, і повернення до підвалин національної (а не космополітичної) економічної теорії, а також нове трактування глобалізованого, навіть якщо і «заснованого на знанні», економічного порядку. Хоча слід зазначити, така ревізія час від часу відбувається в історії і стає особливо актуальною тоді, коли розрив у рівнях доходів всередині країн та у рівнях їхнього розвитку стають надто відчутними, і національні спільноти починають усвідомлювати, що завдячують своїм програшем у міжкраїнній конкурентній боротьбі недолугій політиці своїх державних інституцій, які, сповідуючи лібералізм, абстрагуються від національних інтересів.

Зокрема, наприкінці XIX століття, у роки заострення протистояння у лібералізованому світі, не лише вчені-економісти, а й філософи і соціологи вкотре зверталися до теорій державного устрою, як концептуального джерела державного будівництва. І якщо, наприклад, у XVII-XVIII століттях в центрі інтелектуальних суспільних пошуків знаходились політичні та національно-цивілізаційні інтереси держав та завдання соціально-економічного розвитку країн-соціумів, то з кінця XVIII-го – початку XIX століття, з утвердженням лібералізму почали на передній план виходять утилітарно-економічні інтереси індивідуумів. З набуттям лібералізмом позиції домінуючої ідеології «двигуном» людського розвитку новим, за сучасним визначенням – не кодифікованим інститутом соціального контракту, стає власність, яка формує певний тип особистості, байдужий до стану соціуму, відчужений від нього, зосереджений на вигоді та позбавлений моральності, яка завжди була частиною і ознакою цивілізаційної, ментальної приналежності, цементуючою основою соціуму і також не кодифікованою складовою соціального контракту.

Політика держав стала підпорядковуватись вигодам приватних і індивідуальних інтересів, перемістилась у світовий контекст, стала повністю абстрагованою від потреб національних спільнот

і їхніх солідарних інтересів, тих, що об'єднують індивідуумів у суспільство. Відповідно, завдання урядів почали зводитись до захисту власності і турботи про ефективність ринку. Державні інститути усувались від проблем відтворення соціуму, трансформувалось само поняття «суспільство», а з часом і поняття територіальної та національної приналежності, що потягло за собою втрату основних ознак державності, у першу чергу – відповідальності держави за стан справ у країні, за солідарність. І, звичайно, прогнозованими стали наслідки таких ліберальних трансформацій – зростання соціальної нерівності, соціальні заворушення, проти чого і застерігала світова інтелектуальна еліта. «У нинішній час поширене уявлення, що державний устрій може бути свідомо створений, і ми дійсно спостерігали, як на основі абстрактних ідей створювався державний лад. Проте так звані ліберали, котрі творили державний лад на основі абстрактних принципів, всюди - у Франції, в Іспанії, Неаполі, Португалії, П'ємонті, Ірландії і т.д. - закінчили банкрутством» – писав Г. Гегель [1], характеризуючи вади схоластичної теорії лібералізму.

Саме на упередження негативних наслідків ліберальних трансформацій були орієнтовані перші соціальні реформи кінця XIX століття, які мали на меті створення солідарних умов розвитку – у Німеччині («модель пруського соціалізму» 1871-1883 років О.Фон Бісмарка), у Австрії (1887, 1894 роки), Франції (1898 р.), Норвегії (1894, 1909 рр.), Новій Зеландії (1900 р.), Швеції (1891, 1901 рр.) та ін., які мали своїм наслідком консолідацію суспільства і швидкий економічний прогрес [2].

Загалом, історичний досвід соціальної солідарності має універсальне теоретичне значення і застосовне до багатьох суспільств. Цей досвід дійсно свідчить, що посилення солідаристських функцій держави передусе економічному прогресу. Історія підсумовує, що в кризових умовах, на переломних етапах свого розвитку країни вдавались до могутнього консолідуючого потенціалу – солідаризації суспільств.

Солідаризм – політична і економічна ідеологія, філософське вчення, соціальна технологія і відповідна управлінська практика, заснована на ідеї загального суспільного блага, солідарності та узгодження інтересів і цінностей, спільної відповідальності, як принципів співіснування, передбачає об'єднання ресурсів і можливостей суб'єктів для досягнення спільної мети, і базується на тому, що інтереси кожного суб'єкта знаходяться в рівновазі

з інтересами усього соціуму. При цьому солідарний соціум і механізми соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку колективного організму, який дозволяє максимально використовувати усі його сукупні можливості, може формуватись на різних рівнях – локальному, корпоративному, загальнонаціональному, глобальному, тощо. Суб'єкти різних рівнів можуть солідаризуватися заради досягнення консенсусного загального блага в соціальних рамках різного масштабу. Відкидаючи як ліберальний індивідуалізм, так і тоталітарний егалітаризм, солідаризм вимагає балансу індивідуальних і загальних інтересів, а на етапі вирішення мобілізаційних завдань – підпорядкування індивідуальних інтересів суспільним.

До солідаризму вдавалися країни і у першій половині ХХ століття, у роки світової кризи. Зокрема, «Новий курс Рузвельта» передбачав низку заходів соціального захисту, а програма відродження країни базувалась на консолідації суспільства довкола солідаризму. У Великобританії значною подією, що була переломним моментом в організації суспільного життя країни, стала доповідь В. Беверіджа в парламенті в 1942 році, у якій пропонувалося трансформувати країну за солідаристським принципом, створивши Welfare State («соціальну державу»). Зазначалось, що країна потребує консолідуючих механізмів, здатних забезпечити їй переваги у війні та що багаті суспільства не потребують солідаризму тією мірою, що бідні, оскільки у цих країнах уже сформовані можливості саморозвитку, саморегуляції, самоутримання.

Високому рівню солідаризму завдячувала економічним проривом низка країн, які у повоєнні роки керувались принципами функціонування соціальної держави, сформульованими Беверіджем. Так, наприклад, спираючись на потенціал солідаризму, вдалося вивести з кризи економіки Німеччини («модель Ерхарда»), Франції («модель Де Голля»), США (Great Society Л. Джонсона, що формувалось завдяки розвитку вищої освіти, професійної підготовки і системи безкоштовного навчання, а також реалізації програми громадських ініціатив під егідою і за контролю місцевої влади, спеціальних програм допомоги сільській місцевості і дрібному бізнесу, волонтерства – Volunteers in Service to America – VISTA, та, пізніше – програм «Медікер»). Держава у рамках цих моделей була покликана пом'якшити, а де можливо, і усунути соціальну нерівність, активно втручаючись в різні сфери життя суспільства, що мало своєю кінцевою

метою встановлення, в першу чергу, соціальної рівноваги. Проте, найголовніше, вона мала формувати економічні засади зростання і підвищення загального суспільного добробуту та забезпечувати вирівнювання доходів, яке розглядалось як важлива умова створення раціональної структури економіки і рівноважної, продуктивної структури попиту [3].

Глобалізація мала вивести солідаризм, як мету і, водночас, засіб її досягнення, на планетарний рівень. Власне вся ідеологія глобалізації спиралась на прогнозування позитивних наслідків світового солідарного розвитку. Проте, насправді, у процесі глобалізації відбулося руйнування самих засад солідаризму, оскільки її практика базується на ліберальних, індивідуалістських принципах. У результаті загострення глобальної конкуренції посилилося розшарування між багатими і бідними, у тім числі – й країнами, що призвело до загострення протистояння та виникнення різнопланових глобальних криз. І вже не вперше у соціальній історії до держав починають висуватися вимога реальної відповідальності за долю суспільства в цілому і кожного громадянина зокрема – створення максимально сприятливих умов існування, реалізації індивідуальних талантів і здібностей, забезпечення високого рівню соціальної захищеності, як суспільної, так і індивідуальної.

Саме тому сьогодні маятник розвитку суспільств знову відхиляється у напрямку солідаризму, який в сучасних умовах – негативних наслідків глобалізації, що відбувається на ліберальних засадах, вимагає перегляду ролі держави, координації державою розбіжних інтересів в обмеженому соціальному просторі – в країні, проте, у суворій відповідності із демократичними принципами. І саме тому сьогодні таким актуальним стає питання суспільно-національної ідентифікації, суверенізації держав та посилення державного управління. Формується попит на солідаристський державний устрій – держава має бути соціальною, підтримувати соціальну рівність як основу економічного розвитку, має забезпечувати узгодження індивідуальних і загальних інтересів, відкидати і ліберальний індивідуалістичний егоїзм, і тоталітарний колективістський альтруїзм. Сучасна теорія солідаризму лежить в основі становлення і розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки, за якої право власності обтяжується соціальними зобов'язаннями, тоді як лібералізм вимагає недоторканності власності і обмеження втручання

держави в економіку. Водночас, за солідаристською концепцією в суспільстві повинні домінувати ієрархічні зв'язки: солідаризм не покладається на саморозвиток і творчу еволюцію суспільства, а розглядає її як функцію соціальної держави. Солідаризм не має непереборних концептуальних або ціннісних перешкод ні перед однією з класичних ідеологій, що може дозволити його прихильникам знайти спільну мову і взаєморозуміння з конструктивно налаштованими ідеологами і політиками практично будь-якої орієнтації. За цією теорією рушійними силами розвитку суспільства можуть виступати різного рівню суб'єкти – як корпорації, так і окремі підприємці, індивіди, їй притаманне органічне розуміння держави і соціальної реальності, а також трактування політики кризь призму моральних і релігійних цінностей.

Ідеї солідаризму не нові для України і завжди були складовою теорії розбудови її державної самостійності. Серед відомих ідеологів-державників солідаристського типу – В. Липинський, Д. Донцов, Ю. Липа, В. - Ю. Данилів та інші. Солідаризм розглядався ними як об'єднуюча основа суспільства, неодмінна умова його формування. На їхню думку, солідаризм ментально притаманний українському суспільству і породжений тривалою бездержавністю та відсутністю сильної моноцентричної влади, має бути складовою і основою економічного відродження. Саме тому таке економічне відродження автори теорії української державності тісно пов'язували із розбудовою моделі національного економічного егоїзму, орієнтованого на формування солідарного соціуму.

На жаль в Україні, не зважаючи на декларування відданості ідеям самостійності і суверенітету, до сьогодні солідаризм, що лежить в основі моделі соціальної держави, на тлі того, що інтерес до нього у зростає в усьому світі, поки що не розглядається як система ідей, поглядів і технологій, актуальних при моделюванні стратегії суспільного розвитку, особливо в сучасних умовах глобальної фінансово-економічної і структурної криз.

Загалом, наявність стратегії – це, по-перше, визначеність мети розвитку суспільства та його моделі, і, водночас, концептуальна основа короткострокової та довгострокової, незмінної і спадкової політики країни. По друге, державна стратегія – це керівництво до дії і вже сама її наявність означає прагнення до суверенності, підтвердження того, що існує незалежний суб'єкт міжнародної політики, який її формує і втілює, а саме – держава.

Основна мета реалізації стратегії суверенної держави (незалежно від того, чи є вона членом інтеграційного угруповання) – побудова соціально справедливого суспільства, яке забезпечує високий рівень добробуту громадян, котрий базується на ефективній, самодостатній і суверенній національній економіці; це – гарантування рівного доступу громадян до соціальних благ; це верховенство права. Історії не відомі суспільні стратегії розвитку, які декларують інші виміри майбутнього для своїх громадян.

Така стратегія за визначенням базується на принципі солідаризму. У політичному контексті солідаризм – це форма комунітарної взаємодії членів суспільства, неодмінна умова його консолідації і забезпечення соціальної рівноваги, відтак – важлива умова ефективного суспільно-економічного розвитку. Солідаристські підходи до формування моделі розвитку суспільства вимагають зміни пріоритетів стратегії національного розвитку по суті ринкового суспільства – покладання в її основу загальносуспільних інтересів і підпорядкування їм приватних, формування державної системи соціальних зобов'язань і соціальної відповідальності громадян [4]. Адже держава, як провідник спільних цілей, не може декларувати як основне своє завдання пріоритетність приватних інтересів щодо суспільних. Водночас задоволення приватних інтересів має розглядатись як неодмінна умова забезпечення суспільного добробуту. Проте, координація суспільних (солідарних) і приватних інтересів, забезпечення умов для реалізації приватних інтересів – це також функція держави, яка реалізується, у тім числі, й через етатизм. Зрозуміло, відповідальність за формування системи солідаризму, за створення її інститутів, за контроль та координацію її функціонування покладаються на державу.

Саме солідарна модель будується на принципі вирівнювання доходів та забезпечення рівного доступу до соціальних благ. Проте, в ринкових умовах існує необхідність створення нової архітектури соціальної сфери за рахунок розвитку галузі соціальних послуг, системи соціальних робіт, які забезпечуватимуть робочими місцями надлишкове економічне населення [5]. Така архітектура має заперечувати отримання незароблених доходів (пряме паразитування) економічним (працевдатним) населення. У економічному контексті можна розглядати соціальну сферу – як один із чинників і передумов економічної рівноваги в суспільстві,

як складову побудови ефективної економіки, як джерело доходів, що є основою споживчого попиту; як джерело заощаджень та внутрішніх інвестицій; як галузь економічної діяльності. При цьому, зауважимо, що на соціальну сферу покладається функція скорочення розриву у доходах, як основи формування збалансованого внутрішнього попиту і як умови формування раціональної економічної структури, що забезпечує стійкість і самодостатність національної економіки, невразливість до зовнішніх викликів і шоків.

Звичайно, окрім цього, завдання скорочення розриву у доходах покладається і на державу, яка вирішує його за рахунок створення нових робочих місць, прогресивної системи оподаткування, тощо. Забезпечення управління державою процесом створення солідарної моделі розвитку відбувається завдяки формуванню економічної бази, у першу чергу, за рахунок доходів від функціонування об'єктів державної власності та перерозподілу доходів через державний бюджет. Водночас, побудова сучасної солідарної моделі у розвинених країнах супроводжується скороченням соціальних трансфертів (соціальних дотацій), як корумпованої, збиткової і неефективної системи соціального вирівнювання, як базової форми архаїчного солідаризму.

Сучасна державна політика солідаризму, як значалось, торкається економічної сфери: основною формою реалізації принципу солідаризму є піклування держави про забезпечення робочими місцями економічного (працевдатного) населення. Ця мета досягається за рахунок розбудови національної національної економічної структури, інноваційної соціальної сфери та завдячує синергії державно-приватного партнерства.

Повертаючись до основ солідаристської стратегії національного розвитку, слід зазначити, що вона повинна включати: стратегію національного економічного розвитку, базовану на принципах солідаризму і економічного націоналізму, і стратегію соціального розвитку, яка базуватиметься на принципах солідаризму і вирівнювання, соціальної відповідальності і, головне, соціальних зобов'язань (обов'язків). У свою чергу, така стратегія, соціально-економічна за суттю, невідворотно вимагатиме реформування інститутів права і особливої стратегії зовнішньої політики. Очевидно, що остання має бути егоїстичною і певною мірою конфронтаційною.

Будь-яка стратегія, орієнтована на національні інтереси, вимагатиме формування, поширення та

популяризації в українському суспільстві ідеології економічного та соціального солідаризму, як бази реалізації національної стратегії розвитку, як основи розбудови соціально-справедливого суспільства. Прозорість мети і (що ще важливіше) того, які кроки будуть зроблені на шляху до її досягнення має бути основою такої ідеології, лише тоді вона здатна згуртувати суспільство. Без дотримання цієї умови суспільство залишатиметься дезорієнтованим і не готовим до сприйняття ні принципів солідаризму, ні принципів індивідуалізму.

Зокрема, стратегія національного економічного розвитку, має бути націлена на розбудову в Україні стійкої національної економічної структури, покликаной забезпечити країні конкурентоздатність на світових ринках, розвиток внутрішнього ринку, високу доходність національної економіки, як бази соціального і гуманітарного розвитку країни, вимагає конкретизації завдань, які будуть покладені в основу цієї стратегії. Ідеологія реалізації такої стратегії має спиратись на аксіому: конкурентоздатною може стати лише та країна, яка має у своєму розпорядженні стійку економічну структуру, науковий і кадровий потенціал, згуртований довкола єдиної цілі народ, міцну державу, що є потужним власником і реально впливає на перерозподіл суспільного багатства, стоячи на сторожі загальносуспільних, а не лише приватних інтересів.

Засадні принципи побудови солідаристською держави знайшли відображення у стратегіях національного економічного розвитку, що мали на меті здійснити «економічний прорив» за рахунок посилення конкурентоспроможності національних економік. Вони були сформульовані і впровадженні в життя у низці нинішніх країн-лідерів світового розвитку – зокрема, США, Німеччині, Франції, Туреччині, Сінгапурі, економіки яких до їхнього застосування знаходились у кризовому стані [6]. Тобто реалізація цих стратегій була пов'язана з мобілізаційною і комунітарною за своєю суттю моделлю і пов'язувалась з першого кроку з розбудовою солідарної, соціально-справедливої економіки. До засадних складових такої моделі її автори відносили, перш за все, необхідність впровадження політики економічного націоналізму, що трактує міжнародні економічні відносини, як перманентну конкуренцію (конфронтацію) країн, а не економічних суб'єктів, і тому вимагає у цих відносинах дотримуватись національних економічних інтересів (національний економічний егоїзм) та, головне, зміни (у ринкових умовах) існуючої субординації

економічних інтересів – підпорядкування приватних економічних інтересів задекларованим загальносуспільним цілям, а, також, рівного права, правил і умов конкуренції для всіх існуючих в країні суб'єктів економічної діяльності, різних за формою власності – державної, кооперативної, приватної, тощо, та солідарності бізнесу і держави – посилення соціальної відповідальності бізнесу задля досягнення синергії державно-приватного партнерства, як основного чинника економічного розвитку суспільства. А основними принципами, які поклалися в основу впровадження цієї моделі у різних країнах, стали етатизм і патерналізм, опір на власні сили.

Важливим буде зазначити, що впровадження цієї моделі вимагало мобілізації усіх наявних у суспільства ресурсів для досягнення поставленої мети. А це означало, у тім числі, що суспільство, вірніше – заможна його частина мала стати солідарною з іншою частиною населення та на час застосування цієї моделі відмовитись від гедонізму.

Реалізація політики економічного прориву не вичерпувалась усвідомленням конфронтаційності мобілізаційної моделі: усі країни, що змогли здійснити економічний ривок, використовували, як правило, специфічну (приховану) і, частково, пряму форму автаркії, яка і була виявом тієї самої конфронтаційності, адже світова спільнота не вітає будь-яку закритість, особливо абсолютну, неприховану. Проте автаркія була вимогою, умовою формування самодостатньої, підпорядкованої національним інтересам і можливостям, ізольованої від зовнішнього впливу, структури національної економіки. Її метою і наслідком у майбутньому мала стати автаркія експансії (за визначенням Ф.Ліста – «широких полів» [7]), що означало: реалізація мобілізаційної моделі досягла своєї мети – країна стала конкурентоспроможною на зовнішніх ринках.

Зрозуміло, що консолідація суспільства і управління процесами реалізації політики економічного прориву вимагали активізації ролі держави, посилення її впливу на економічні процеси за допомогою не лише правових інструментів та важелів макроекономічного регулювання, а й безпосередньої економічної участі у розбудові конкурентоспроможної і самодостатньої економічної структури – формування «полосів розвитку», субсидіарної та фінансово-кредитної діяльності, і, звичайно, валютно-фінансового контролю, та дирижизму у будь якій його формі (стратегування, таргетуван-

ня, директивного планування у державному секторі та індикативного планування щодо приватного). Тобто, у контексті реалізації солідарної мобілізаційної моделі держава відігравала провідну роль. На державу поклався основний тягар соціальної відповідальності за результати її імплементації, досягнення мети та цілей її впровадження. Саме держава була зобов'язана створити раціональну стійку та конкурентоспроможну національну економічну структуру – стратегічно важливі структуроутворюючі галузі і кластери, які, здійснюючи кумулятивний вплив, стимулюють саморозвиток економіки, збуджують процеси «самоформування» довкола них супутніх галузей і обслуговуючих кластерів (ефекти акселератора і мультиплікатора).

Першим кроком на шляху її реалізації в країнах, які вдалися до використання солідаристської моделі, стала мобілізація державою ресурсів для здійснення її етатистських функцій – патерналістської, інвестиційної, субсидіарної, макроекономічного регулювання, корегування і координації економічної діяльності, кредитування, соціального забезпечення, захисту і підтримки, створення соціальних робочих місць, формування стандартів на ринках праці, контролю за ціноутворенням, лобіювання, просування та захисту загальнонаціональних і приватних інтересів у глобальному економічному просторі, а також ідеологічної та просвітницької [8]. Основною формою багатства, основним джерелом формування економічного ресурсу для розбудови країни, базою впливу на суспільні процеси стала державна власність. Уряди країн усвідомлювали, що бідна, позбавлена власності держава, як незалежний суб'єкт економічної діяльності, неспроможна впливати на інші, незалежні суб'єкти економічної діяльності, виконувати консолідуючу і координуючу роль. Тому країни, які ставили перед собою завдання здійснити економічний прорив, відмовлялись від приватизації стратегічно важливих об'єктів державної власності, виходячи з того, що ці процеси ведуть до ослаблення держави.

Другою складовою стало формування ефективної системи оподаткування – принциповою метою використання системи оподаткування у цих країнах стало скорочення розриву у доходах, що дозволяло регулювати структуру суспільного попиту і пропозиції та формувати фонд суспільних заощаджень. Використовувалась прозора форма оподаткування, побудована за принципом: «оподаткування доходів від продажу», що дозволяло

контролювати рух фінансових ресурсів та запобігати ухилянню від сплати податків суб'єктами економічної діяльності.

На час застосування солідаристської, мобілізаційної моделі посилювались митне регулювання та контроль за зборами. З метою збільшення державних доходів від зборів встановлювалось монополічне право держави на експорт стратегічних природних ресурсів і товарів необґрунтованої високої доходності (алкоголь, тютюнові вироби, тощо).

У цих країнах важливим джерелом інвестицій у рамках досліджуваних моделей були внутрішні запозичення, база яких формувалася за рахунок внутрішніх заощаджень, що своїм зростанням завдячували збільшенню кількості робочих місць, зміцненню соціальної сфери і скороченню розриву у доходах та, в кінцевому підсумку, державі. Залучення іноземних інвестицій (в Україні сьогодні це є нав'язливою ідеєю) звичайно, мало сприяти економічному розвитку національної економіки. Проте, як джерело розбудови раціональної економічної структури в умовах застосування мобілізаційної політики в країнах, які завдяки їй досягли успіхів, вони, що важливо, не розглядались. По-перше, тому, що боргові зобов'язання перед зовнішнім інвестором шкодять реалізації принципів мобілізаційної моделі – розбудові суверенної національної економіки із наперед визначеною конкурентоспроможною структурою. Вважалося, що такі запозичення не можуть здійснюватись на умовах, висунутих стороною-позичальником, бо не відповідають критеріям суверенності, які лежать в основі мобілізаційної моделі. Як можливе додаткове джерело розбудови економіки за умови встановлення контролю, вимог та обмежень до їхнього застосування, наприклад, у повоєнних Німеччині, Франції, Туреччині іноземні інвестиції використовувались, проте вони не допускались у стратегічні галузі з метою запобігання встановленню зовнішнього контролю над ними. Не залучались вони також у розвиток структуроутворюючих галузей, здатних стрімко саморозвиватись, оскільки стояло завдання не допустити відволікання національних капіталів у ці галузі, що породило б небажані асиметрії в економічній структурі. Приклад розвитку економіки України свідчить, що її структура завдяки західним інвестиціям за останнє двадцятиліття стрімко і суттєво змінилася з інноваційно-індустріальної на торговельно-банківську. З іншого боку, стрімкий приплив російських капіталів в

сферу матеріального виробництва спричинив її жорстку прив'язку до потреб російської економіки і поступово перетворив цей сектор економіки на залежний, обслуговуючий, периферійний.

Отже у цих країнах іноземні інвестиції були підконтрольними суспільству та зобов'язані були працювати у першу чергу на його потреби. З цією метою у національних економіках застосовують такі економічні форми, як спільне підприємництво і вільні економічні зони. За жорсткими вимогами мобілізаційної моделі грошові доходи, отримані від реалізації продукту інвестиційної діяльності, як це відбувалось у зазначених країнах, залишалися на території цих країн – інвестори зобов'язувались знову вкладати їх у розвиток національної економіки, забезпечуючи супутні галузі ресурсом, обслуговуючи її, забезпечуючи їй стійкість та конкурентоспроможність [9]. Репатрійованими могли бути лише товари, отримані у результаті інвестиційної діяльності. Водночас, держави гарантували цим іноземним інвесторам відшкодування ризиків та втрат, що, поряд з прогнозованістю результатів інвестування, забезпечувало досить інтенсивний приплив інвестицій.

У свою чергу, такий підхід дозволяв національній державі контролювати джерела надходження коштів не лише від діяльності державних підприємств, а й від приватних та іноземних підприємств.

Завдяки наявному і контрольованому ресурсу активна роль держави, забезпечувана її економічною спроможністю, дозволяла їй спрямовувати розвиток суспільного виробництва у необхідне русло та, водночас, координувати діяльність приватного сектора.

Роль держави у рамках мобілізаційної моделі, як уже зазначалось, підкріплювалась різними формами державно-приватного партнерства. Найважливіше, що синергія цих двох сил дозволяла урядам країн забезпечувати основний принцип солідаризму – консолідацію економічних інтересів суспільства і підприємств.

Цікаво, що у рамках мобілізаційної моделі, зокрема у Франції, Південній Кореї, Китаї, Туреччині, Фінляндії, Японії та інших допускалася можливість формування у стратегічно важливих галузях державних монополій як важливих центрів, «плюсів економічного розвитку» [10].

Зокрема, державна монополію вважалася базою внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності держави, каналом експансії на зовнішні ринки і впливу на формування раціональної еко-

номічної структури, акселератором розвитку супутніх галузей і суттєвим джерелом державних доходів. Монополізація розглядалась як логічне, об'єктивне продовження ринкового розвитку, природний наслідок конкурентної боротьби. Вважалося, що монополії централізують і акумулюють капітали для розвитку, сприяють зростанню суспільної продуктивності праці та запровадженню нових технологій, забезпечують прорив на світові ринки, здатні започатковувати сучасні напрямки в національній економічній структурі. Проте саме за державою закріплювались пріоритетні щодо монополій права та обов'язки визначати напрямки розвитку (структуру) національної економіки і національні пріоритети, захищати національні інтереси на зовнішніх ринках.

Відповідальність за впровадження солідаристського принципу підпорядкування приватних інтересів загальнонаціональним держава поширювала на монополії і великий бізнес і вбачала можливість контролю за цими процесами через державно-приватне партнерство, акціонерну участь держави у їхній діяльності (з правом вирішального голосу), розвиток системи державних замовлень, індикативне планування.

У жодній з цих країн не йшлося про необхідність надання допомоги малому і середньому бізнесу, оскільки вважалося, що суб'єкти діяльності приватної форми власності виникають на умовах самомотивації, вільні у виборі сфери застосування капіталів та мають діяти виключно у конкурентному полі і за власним розсудом. Відповідальність за успіхи бізнесу покладалася на тих, хто його започатковував. На них покладалась функція ринкової стабілізації і забезпечення економічної ефективності і рівноваги. З точки зору мобілізаційної моделі сфера дрібного і середнього бізнесу формується на стихійних засадах і у суспільному виробництві виконує супутню функцію, доповнюючи і підтримуючи національну економічну структуру та надаючи їй стійкості. Тому держави не надавали пільг малому і середньому бізнесу тією мірою, у якій стимулювали розвиток монополій і формування ТНК. Проте на неї покладалася відповідальність за створення суспільних умов для розвитку малого і середнього бізнесу: формування справедливого правового поля, створення стратегічних напрямів та інфраструктури національного економічного розвитку, які відкривали широкі можливості застосування приватних капіталів, інвестування.

Економічні та позаекономічні важелі регулювання, стимулювання, контролю і стримування були важливими складовими мобілізаційної моделі і широко застосовувались усіма без виключення урядами, що вдавалися до використання мобілізаційної моделі.

Застосування мобілізаційної моделі для здійснення економічного прориву мало своєю кінцевою метою позиціонування країни у глобальному економічному середовищі, як лідера, та інтеграцію до спільноти інших країн-лідерів на паритетних умовах. Ця модель була перехідним явищем – її застосування було розраховане на обмежену кількість років (близько п'яти). Наступною стадією реалізації стратегії національного розвитку в економічній сфері мало бути застосування класичної моделі змішаної економіки. Проте час від часу країни-лідери вдаються до використання засадних принципів мобілізаційної моделі у часи криз з метою санації економіки, її реструктуризації, або виникнення зовнішніх загроз і викликів.

Як вже зазначалось, солідарний соціальний розвиток – невід'ємна складова національної економічної стратегії, потребує формування специфічної моделі соціальної сфери [11]. Мобілізаційна модель, яка передбачає у якості важливої компоненти, консолідацію суспільства, базується на двох важливих концептуальних засадах трансформації соціальної сфери: по-перше, соціальна сфера має функціонувати на основі принципу солідаризму; по-друге, соціальна сфера має бути не лише реципієнтом суспільних благ, а й сама має бути частиною і активним суб'єктом національної економіки. Принцип солідаризму декларує солідарну участь держави, бізнесу, усіх громадян у процесах реалізації загальнонаціональних інтересів. Це передбачає, що і держава, і бізнес, і члени суспільства рівно відповідальні за забезпечення вільного доступу до соціальних благ усім верствам населення. І тут варто зауважити необхідність нового підходу до розбудови соціальної системи українського суспільства: у соціальному контексті громадяни України не лише мають права на турботу суспільства, але, у першу чергу, мають обов'язки щодо нього та відповідальні за його успіхи. Тому, відстоюючи основи системи захисту прав та свобод громадян України, необхідно боротись за створення солідарної системи, яка урахуватиме ці важливі компоненти рівною мірою – і обов'язки, і відповідальність громадян.

Так, до соціальних благ, на які мають право рівного доступу усі громадяни України, слід відносити право не безоплатну середню освіту. Проте, щодо системи вищої освіти, то вона має стати повноцінною галуззю національної економіки, яка надає освітні послуги, і повинна будуватися на комерційних засадах. Вона має бути віднесена до сфери споживання, а спожита послуга має відшкодовуватись. Це сприятиме підвищенню рівню відповідального ставлення споживачів до навчання і застосування отриманих знань. Звичайно, контракти на навчання можуть сплачуватись як державою (якщо вона є замовником на підготовку фахівця для певної галузі державної служби); бізнесовими структурами, які є замовниками підготовки фахівця для власних потреб (суспільство не зобов'язано безкоштовно готувати фахівців для бізнесу); фізичними особами, які зможуть сплачувати навчання на умовах кредитування; а також вищими навчальними закладами, зацікавленими у розвитку свого науково-педагогічного складу, та мають можливість надавати стипендії для навчання кращим студентам, аспірантам і докторантам. На особливу увагу заслуговує можливість становлення і розвитку у цій сфері нової форми бізнесу – кредитування навчання.

Водночас, щодо права на безкоштовні медичні послуги: здоров'я людини у солідарному суспільстві не може бути поставлене у залежність від її платоспроможності. Страхова медицина, яка передбачає різні рівні надання медичних послуг, залежні від ціни страхового полісу, обмежує можливість доступу до медичного обслуговування неплатоспроможних верств населення. Декларуючи соціальну відповідальність усіх перед суспільством, слід наголосити на необхідності частину суспільних доходів, що перерозподіляються державою, направляти на розвиток системи суспільної медицини з метою забезпечення рівного доступу усіх громадян і забезпечення високого, конкурентного її рівню. Водночас, поряд із суспільною системою медичних послуг може розвиватись платна медична сфера, яка, конкуруючи із суспільною медичною, задаватиме їй рівень стандартів.

Реформування прямої соціальної допомоги – соціальних трансфертів держави пенсіонерам, інвалідам, сиротам та багатодітнім сім'ям має торкатися існуючої системи надання будь якого роду пільг і соціальної допомоги усім категоріям працездатного населення. Зокрема, наприклад, сумнівною є доцільність виплати допомоги по без-

робіттю – краще створити спеціальну сферу соціальних робіт, яка гарантуватиме зайнятість членів суспільства.

Загалом, в українському суспільстві має бути посилена економічна функція соціальної сфери. Солідарна соціальна відповідальність держави, як рівноправного власника, а також бізнесу і членів суспільства полягає у сплаті податків з прибутків від виробничої діяльності та з доходів фізичних осіб, а також податків з нерухомості. Сплата податків за прогресивною шкалою є вищим проявом солідаризму і створює базу розвитку соціальної сфери. Іншими джерелами надходжень можуть бути різного роду збори та стягнення, які здійснює держава. Проте і солідарна соціальна сфера також може розвивати власну економічну діяльність та стати чинником скорочення витрат бюджету на свій розвиток, наприклад, надавати платні соціальні послуги – обслуговувати інвалідів, розвивати систему догляду за пенсіонерами, хворими і дітьми, створювати самоокупну мережу будинків для пристарілих, розбудовувати інститути перекваліфікації кадрів, що викликано необхідністю оптимізації ринку зайнятості, або пов'язано із структурним та сезонним безробіттям, безробіттям, пов'язаним з кризою, що може компенсуватись за рахунок розширення сфери соціальних послуг. Цей процес викликатиме до життя нові економічні напрямки і галузі діяльності, зокрема, професійної перекваліфікації (перенавчання) кадрів. Солідарна соціальна сфера може бути сферою діяльності, яка відповідає за профілактику захворювань, фізичний і культурний розвиток людини, і також може створювати неприбуткові заклади, що сприяють вирішенню цих завдань.

Умовою формування такої сфери – соціальної економіки, має бути неприбутковість її діяльності або звільнення її від сплати податків. Вона зможе стати частиною системи соціальних робіт і сприяти зменшенню соціальних трансфертів та витрат на її утримання. Солідарна соціальна сфера, також, може виступати важелем збалансування ринку зайнятості – розвиток системи соціальних робіт та соціальних послуг може створити умови для його зростання.

Отже, соціальна сфера сама може стати супутньою галуззю економіки і сприяти вирішенню проблем зайнятості, збалансування волатильності ринку праці (регулювати відтік–притік робочих рук у інші сфери економіки) та додатковим регуляторним механізмом. Проте, найголовніше, завдяки

їй може бути досягнений соціальний баланс і соціальна єдність, соціальна солідарність та соціальний спокій – неодмінна умова соціально-економічного відродження суспільства.

Проте, водночас, слід пам'ятати, що соціальні трансфери також виконують важливі суспільно-економічні функції. Вони сприяють скороченню розриву у доходах і самі є формою доходів, що створюють умови для формування внутрішніх заощаджень і інвестицій. Та, головне, формують ринок попиту і впливають на структуру пропозиції, забезпечуючи конкурентоздатність і стійкість національній економіці у глобальному середовищі.

Таким чином, розбудова в Україні соціально справедливого суспільства, покликаною забезпечувати високий рівень добробуту громадян, що базуватиметься на ефективній, самодостатній і суверенній національній економіці, рівний доступ громадян до соціальних благ, верховенство права має починатися з того, що у державі перестане декларуватися як основне завдання пріоритетність приватних інтересів щодо суспільних, проте і задоволення приватних інтересів має розглядатися як неодмінна умова забезпечення суспільного добробуту. Координація суспільних (солідарних) і приватних інтересів, створення умов реалізації приватних інтересів має покладатися на державу.

Забезпечення управління державою процесами формування солідарної моделі може відбуватись лише завдяки формуванню економічної бази розбудови соціально-справедливого суспільства за рахунок зростання доходів від функціонування об'єктів державної власності та високого рівню перерозподілу доходів через державний бюджет. При цьому, скорочення розриву у доходах має розглядатися як основа формування збалансованого внутрішнього попиту і передумова формування раціональної економічної структури, яка забез-

печує стійкість і самодостатність національної економіки, невразливість до зовнішніх викликів і шоків.

Основною формою реалізації принципу солідаризму в економічній сфері має стати забезпечення робочими місцями економічного (працевдатного) населення за рахунок розбудови раціональної національної економічної структури, формування інноваційного соціального капіталу, синергії державно-приватного партнерства.

Водночас, має бути створена і нова архітектура соціальної сфери за рахунок розвитку галузі соціальних послуг, системи соціальних робіт, які забезпечуватимуть робочими місцями надлишкове економічне населення. Така архітектура заперечує отримання незароблених доходів (пряме паразитування) економічним (працевдатним) населення. Така соціальна сфера має розглядатися як одна з передумов економічної рівноваги в суспільстві та складова побудови ефективної економіки, як джерело доходів, яке є основою споживчого попиту, як джерело заощаджень та внутрішніх інвестицій і як галузь економічної діяльності. У цій системі має стрімко скорочуватися частка соціальних трансфертів (соціальних дотацій), як корумпованої, збиткової і неефективної форми соціального вирівнювання і солідаризму.

Звичайно, категорії солідаризму в цілому притаманна недостатньо чітка визначеність критеріїв розмежування свободи індивіда і суспільних інтересів, і його реалізація наштовхуватиметься в Україні на шалений опір тих, хто приймає рішення. Проте слід усвідомлювати, що солідаризм здатний стати ефективною ідеологією інноваційної модернізації сучасної України. Для цього високий мобілізаційний потенціал солідаризму має стати світоглядом креативного класу - основного суб'єкта інноваційної модернізації.

ПОСИЛАННЯ:

1. Цит. по: Гегель Г.В.Ф. Философия права. Философское наследие. Т. 113. – М., 1990. – С. 468.
2. Див.: Конотопов М.В., Сметанин С.И. История экономики. – М., 2000.
3. Lipset S.M. Politicalman. The social basis of politics. – N.-Y., 1959.
4. Барр Р. Политическая экономия: В 2-х томах: Т. 1.– М., 1995.
5. Див.: Perrux F. L'économie du XX siècle.– P., 1961
6. Реалізовувались, зокрема, М.Ататюрком, Ф.Рузвельтом, Л.Ерхардом, Ш. Де Голлем, Лі Куань Ю.
7. Лист Ф. Национальная система политической экономии. – М., 1997.
8. Обґрунтовано: Perrux F. L'économie du XX siècle.
9. Див.: Портер М. Конкуренция – М., 2005.
10. Perrux F. L'économie du XX siècle.
11. Lipset S.M. Politicalman. The social basis of politics.

Tatarenko N. Solidarity: Challenges of the Strategy of National Economic Development /Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

In the article the modern foundations for development and implementation of national strategies of economic development are considered as well as the basic principles of mobilization economic policy and its major components. Based on generalized international experience the author made an effort to prove the need for a change of major economic development paradigm – from liberal to solidarity approach and to consider the economic competition not as global issue but mostly as interstate cooperation matter.

Keywords: solidarity, national economic development strategy, economic leveling, social sphere, state property, mobilization model, economic breakthrough

Татаренко Н.А. Солидаризм: вызовы стратегии национального экономического развития /Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины.

В статье речь идет о современных конкурентных основах формирования и реализации национальных стратегий экономического развития, мобилизационных принципах экономической политики и ее основных составляющих. Автор, ссылаясь на обобщенный мировой опыт, пытается доказать необходимость изменения парадигмы экономического развития - с либеральной на солидарную, и переводе проблемы экономической конкуренции с глобальной плоскости на межстрановой уровень.

Ключевые слова: солидаризм, национальная экономическая стратегия развития, экономическое выравнивание, социальная сфера, государственная собственность, мобилизационная модель, экономический прорыв.

Стаття надійшла до редакції: 30.10.2015

Рекомендовано до друку: 23.11.2015